

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 7 Issue 3, p. 149-165, September 2015

Gürcistan'ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşması'ndan Ağa Muhammed Han'ın Tiflis Seferi'ne *Fall of Georgia Under Russian Protectorate and its Outcomes: From the Treaty of Georgievsk to Agha Mohammad Khan's Tbilisi Campaign*

Arş. Gör. Özgür TÜRKER,
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara
Yrd. Doç. Dr. Abdolvahid SOOFIZADEH,
Aksaray Üniversitesi - Aksaray

Öz: Bu çalışma XVIII. asrın son çeyreğinde Osmanlı ve İran devletlerinin siyasi baskılarından kurtularak Gürcistan Krallığı'nı yeniden birleştirmek gayesiyle Rusya'nın eksenine giren Kartli ve Kaheti Kralı II. İrakli'nin İran hükümdarı Ağa Muhammed Han (1742-1797) tarafından şiddetli bir biçimde cezalandırılması irdelenerek, Ağa Muhammed Han'ın Tiflis Seferi'nin ardından tamamen savunmasız kalan Gürcistan'ın, Rus İmparatorluğu tarafından kolaylıkla ilhak edildiği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Rusya, Georgiyevsk Antlaşması, Ağa Muhammed Han, Tiflis

Abstract: This article examines the Kartli and Kakheti king Heraclius II's attempt to reunite the Kingdom of Georgia. In order to achieve his goal, Heraclius II aimed to enter the Russian sphere of influence to counter the Ottoman and Iranian political domination in Georgia in the last quarter of eighteenth century. Article presents that Heraclius's political steps did not secure him Russian protection but triggered the Tbilisi campaign of Qajar ruler Agha Mohammad Khan (1742-1797). Qajar's invasion left Georgia defenceless and the Russian Empire easily annexed it.

Keywords: Georgia, Russia, Treaty of Georgievsk, Agha Mohammad Khan, Tbilisi

Giriş

1. Rusya Himayesine Girene Kadar Gürcistan'ın Durumu

Ermeni ve İran tarihlerinden de istifade edilerek oluşturulan Gürcü vakayinamelerinde soyları Yafes'e kadar indirilen Gürcistan halkı¹ ilk Kartli kralı Kartoslu Parvanaz (MÖ 302-307) döneminden, Hıristiyanlığı benimsedikleri Kral Mirian (MS 265-342) zamanına kadar yirmi dört kralın idaresinde², kuzeyde Büyük Kafkas sıradağları, güneyde Acara-İmereti, Trialeti, Borcomi-Bakuriani ve Ahıska dağlarının bulunduğu Küçük Kafkas kütlesi ve bu iki kütle arasındaki ova ve yaylaların yer aldığı anayurtlarında yaşamaktaydılar.³ Azize Nino'nun (280-332) 327 yılında Gürcü Ortodoks Kilisesi'ni tesis etmesiyle resmi olarak Hıristiyan kültür dairesine adım atan Gürcüler, bu tarihe kadar Greko-Romen ve İranî unsurların müdahale

¹“Ermeniler ve Gürcüler, Raniyenler, Movakanienler, Herler, Lekler, Megrenler ve Kafkasyalılar hep birlikte Targomas (Togarma) adlı bir cedden inmişlerdir. Togarma, Nuh'un İapeth (Yafes) adlı oğlunun oğlu Avyavan (Yavan)'ın oğlu Tarşış'in oğlu idi.” Bkz. Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden Çev: Hrand D. Andreasyan, Haz: Erdoğan Merçil, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 1.

² Gürcülerin ilk 24 kral dönemindeki faaliyetleri hakkında bkz. *Age*, s. 20-61.

³ Davut Dursun, “Gürcistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1991, s. 310.

JHS

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

alanında bulunmaktaydılar.⁴ Kral Mirian'ın kendisi de Sasanî Kralı I. Şapur'un oğluydu ve babası tarafından Gürcistan kralları soyundan bir kızla evlendirilerek Gürcü kralı olarak ilan edilmişti.⁵

Böylelikle İranî unsurların etkisine giren Gürcistan 645-646 yıllarında Arap akınlarına maruz kaldı ve Habib b. Mesleme Tiflis'i fethederek Gürcü halkını haraca bağladı. Bu tarihten itibaren Bizans ve Araplar arasında yoğun bir mücadeleye sahne olan Gürcistan toprakları 683-765 yılları arasında Hazar akınlarına maruz kaldı.⁶ 1125 yılından itibaren Selçuklu etkisine giren ve Kraliçe Tamara döneminde (1184-1212) en parlak çağını yaşayan Gürcüler, Kafkasya'nın güneyi ve Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurdukları bir esnada meydana gelen Moğol İstilasını ile yeniden bilinmezliklerle dolu bir döneme girdiler.⁷ Moğol İstilasının harabeye çevirdiği Bargatlı Hanedanı'nın birleşik Gürcistan Krallığı, 1446 yılından sonra parçalandı. Kurucu kraliyet ailesi mensuplarından bir kısmı, Batı Gürcistan'da bağımsız bir krallık olan İmeritya'yı kurdular. İmeritya Kralı batı eyaletinin anahtarı olan Mingrelia, Guria, Svaneti ve Abhazya prenslikleriyle sürekli mücadele etmekteydi. Doğu Gürcistan da benzer bir şekilde Kartli ve Kaheti olmak üzere iki ayrı krallığa bölündü. İstanbul'un fethi ardından etkinliğini arttıran Osmanlı Devleti ve İran'da yükselişe geçen dinamik Safevi Hanedanı, gözünü siyasi birlikten uzak haldeki Gürcistan'a dikmişti. 1555 yılında Kartli ve Kaheti toprakları İran'ın, 1639 yılında da İmeritya, Mingrelia ve Guria, Osmanlı Devleti'nin etki alanına girdi.⁸ 1578 yılında Batı Gürcistan'ı tamamen fetheden Osmanlı Sultanı III. Murad da bu parçalanmışlığı devam ettirerek Gürcü topraklarını dört eyalet şeklinde taksim etti.⁹ 1762 yılına gelindiğinde ise II. İrakli, Kartli ve Kaheti krallıklarını birleştirmeye muvaffak olmuş ve Gürcistan'ın makûs talihini değiştirmek için faaliyetlerine başlamıştır.¹⁰

2. Gürcistan Üzerinde Rus Planları ve Kont Todtleben'in Gürcistan'a Gelmesi (1771)

Rusya'yı idari ve askeri anlamda yeni baştan dizayn ederek emperyal bir güç haline getiren I. Petro (1672-1725), haleflerine miras olarak bıraktığı yayılma politikasını başlıca iki hedefe kanalize etmişti. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması ve boğazlar yoluyla Akdeniz'e inilmesi, ikincisi ise Kafkaslar ve Hazar Denizi üzerinden İran topraklarına girilmesiydi. Hedefe giden yolda Kafkasya'nın alınması ve bir üs olarak kullanılması iki koldan ilerleyen Rus askeri gücü için elzem bir görevdi. 1762 yılında Kartli ve Kaheti krallıklarını birleştirerek Doğu Gürcistan kralı olan II. İrakli ise İran ve Osmanlı baskısından kurtuluşun çarelerini aramaktaydı. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus kumandanı General Todtleben'in işini kolaylaştıran Gürcüler onun az bir kuvvetle Bağdadçık, Kutayis ve Şehurban kalelerini almasını sağladılar.¹¹ Gürcüler bu hizmetlerinin karşılığında iki devlet arasında imzalanacak olan barış antlaşmasından maksimum fayda beklentisindeydiler. 21

⁴ Nikolas K. Gvosdev, *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia, 1760-1819*, St. Antony's College, Oxford 2000, s. 1.

⁵ *Gürcistan Tarihi*, s. 61.

⁶ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1991, s. 311-312.

⁷ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilasını ve Şeyh Şamil*, Ter: Sedat Özden, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1996, s. 48; Abdullah Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, İzmir 2006, s. 448.

⁸ Gvosdev, *age.*, s. 2.

⁹ Karamanlı, *agm.*, s. 314.

¹⁰ Mirza Bala, "Gürcistan", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1988, s. 842.

¹¹ Baddeley, *age.*, s. 49. Adı geçen kaleler daha sonra Küçük Kaynarca Antlaşmasının 23. maddesi ile Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006, s. 213.

JHS

150

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

Temmuz 1774'te Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 23. maddeleri Gürcistan'ı direkt olarak ilgilendirmekteydi. 7. maddeye göre; Osmanlı Devleti, tebaası olan Ortodoks Hıristiyanların haklarını güvence altına alacaktı.¹² Öte yandan antlaşmanın 23. maddesi Gürcülerin Rusya eksenine kaymasına sebep olacak hükümler içermekteydi. Georgiyevsk Antlaşması'nın giriş kısmında da atıf yapılan¹³ bu maddeye göre: Osmanlı Devleti Gürcü ve Mingrelia halkına ait toprakları eski sahiplerine bırakacak, dini yaşantılarına müdahale etmeyecek ve bu yörelerden aldığı cizyeyi kaldıracaktı.¹⁴

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'in kuzey sahillerinde ve Kuban Nehri havzasında etkinliklerini arttıran Ruslar, Kuzey Kafkasya sınırlarına kadar dayanmışlardı. Rus İmparatorluğu'nun güneye doğru gerçekleştirdiği bu ani yayılış ile birlikte, Kafkas ötesinde bulunan Osmanlı ve İran etki sahası ile doğrudan temas geçildi. Tarafsız bölgeler olan Kabartay (21. madde), Azak (19. madde) ve Bug Nehri (18. madde) Osmanlı'dan kopararak Çar'ın yetki alanına girdi.¹⁵ Ruslar Terek Nehri boyunca uzanan müstahkem Kazak Hattı'nın tamamlanması ile Gürcistan sınırına kadar uzandılar. Ancak olası bir Gürcü-Rus ittifakı için henüz şartlar oluşmamıştı. Daha önceden de belirttiğimiz üzere siyasi anlamda parçalanmış halde olan Gürcistan bu döneme kadar Greko-Romen ve İranî unsurların etki sahasında girmekte, daha yakın dönemlerde ise Osmanlı Devleti ve İran'ın kontrolünde bulunmaktaydı.

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan çıkan sonuç II. İrakli'yi tatmin etmekten uzaktı. Zira Rusların ele geçirdikleri toprakları terk etmesi Gürcistan'ı savunmasız bırakmış, sadece onları Osmanlı'ya ödedikleri köle haracından ve dini baskılardan bir nebze olsun kurtarmıştı. Buna mukabil Osmanlı ve İran'a karşı da alenen sırt çevirmiş oluyorlardı. Oluşturulmaya çalışılan Rus-Gürcü ittifakı önünde de ciddi pürüzler bulunmaktaydı. Todtleben'in harekâtı sırasında Rus askeri gücünün neler yapabileceğine bizzat şahitlik eden Gürcü Kralı, zor bir kararın eşiğindeydi. İrakli, ya husumetini kazandığı eski muhataplarıyla ilişkilerini yeni baştan inşa edecek, ya da Rusya'nın güvencesi altına girmek için talepte bulunarak tehlikeli sularda yüzmeye devam edecekti.¹⁶ Bu tercihlerden ilki konusunda somut bir adımı dahi oldu. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan hemen sonra Osmanlı Sultanı I. Abdülhamid'den dostluk mesajları içeren bir mektup alan İrakli, Osmanlı ile buzların erimesi için bunun iyi bir fırsat olacağını

JHS

151

History
StudiesVolume 7
Issue 3
September
2015

¹² Madde 7: "Osmanlı Devleti, Hıristiyanların hakkını ve kiliselerini koruyacaktır. Rus elçileri 14. maddede belirtilen İstanbul'daki kilise ve hizmetçilerin her ihtiyaçlarını bildirmelerine yardımcı olabileceklerdir. Elçinin bu tarz arzuları, ancak Osmanlı Devleti'nin dost bildiği devletlerin adamları tarafından tebliğ olunmakla, Rus Elçisi tarafından verilen bu arzla da kabul olunacaktır." Bkz. Köse, *age*, s. 113. Rusya bu maddeye istinaden daha sonra Osmanlı buyruğunda bulunan ve Gürcülerin de dâhil olduğu Ortodoks Hıristiyanları himaye yetkisi olduğu iddiasında bulursa da antlaşmanın müzakere edildiği dönemde böyle bir durumun mevzubahis olmadığı görülmektedir. Bkz. *Age*, s. 140.

¹³ "Majesteleri Çariçe, şimdi mutlu saltanatında, Gürcü halkına tatmin edici bir şekilde lütuf göstermiş, bağışlayıcı bir özen içinde sarf ettiği güçlü gayretler sayesinde onları köleliğin boyunduruğundan, erkek ve kızlarını taciz edici haraçlardan azat etmiştir." Bkz. *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii (PSZRİ)*, Sobranie: (1649-1825), C. 21 (1781-1783), Kanun No:15.835, Sankt-Peterburg 1830, s. 1013.

¹⁴ "Gürcü ve Mingrelia havalisinde bulunan ve Ruslar tarafından zapt edilmiş olan Bağdadçık, Kutayis ve Şeherban kaleleri eski sahiplerine verilecektir. Şöyle ki, tahkikat sonucu eski sahibi Osmanlı Devleti ise, Rusya antlaşmanın mübadelesinden sonra belirtilen bir vakitte bu kaleleri teslim edecektir. Osmanlı devleti birinci madde gereği devlet aleyhine işlenmiş tüm suçları affedecektir. Bundan sonra bu yörelerden oğlan ve kız vergisi ile cizye alınmayacaktır. Osmanlı Devleti hiçbir kimsenin hakkına tecavüz etmeyecektir. Gürcü ve Mingrelialılar tarafından öteden beri zapt olunan yerler tekrar onların himayesine verilecektir. Dini yaşantılarına, manastır ve kiliselerine müdahale edilmeyecek, eskilerin tamirine ve yenilerinin yapılmasına engel olunmayacaktır. Çıldır Paşası ve zabıtlarının taarruzlarına engel olunacaktır. Bu yöre ahali Osmanlı Devleti reayası olduğundan Rusya asla bunlara müdahale etmeyecektir" Bkz. Köse, *age*, s. 116-117.

¹⁵ Gvosdev, *age*, s. 46.

¹⁶ Gvosdev, *age*, s. 46.

düşünerek 1776 yılında Mirza Görgüni adlı kâtibini İstanbul'a yollayıp Sultan'a bağlılığını bildirdi.¹⁷ Sultan I. Abdülhamid, İrakli'nin gösterişten ibaret olan bu talebi karşısında patlak veren Osmanlı-İran Savaşı nedeniyle olumlu bir yaklaşım sergilemiş, ancak Gürcü kralının asıl niyetinin Ruslarla birleşmek olduğunu öğrenince Kafkaslardaki Rus faaliyetleri hakkında bir *hatt-ı hümayûn* yayınlayarak temkinli olunmasını istemiştir.¹⁸

Öte yandan Çariçe II. Katherina'nın da Gürcistan konusunda kafası hayli karışıktı. Bölgede görev yapan Rus askeri görevlileri bir yandan amaçlarının Gürcistan'ı özgür kılmak ve Müslüman boyunduruğundan kurtarmak olduğunu söylerlerken, Reşt'de bulunan Rus konsolosluğu aracılığıyla da Kerim Han'a Çariçe Katherina'nın Gürcistan'da asker bulundurmasının sadece geçici bir önlem olduğu, İran toprakları üzerinde herhangi bir planlarının bulunmadığı konusunda teminat veriliyordu.¹⁹

İrakli'nin Osmanlı Devleti'ne yanaşması Gürcü-Rus ilişkilerinin kötüleşmesine neden oldu. Zira böyle bir durumda Rus İmparatorluğu'nun Kuzey Kafkasya'daki çıkarları tehlikeye girmiş oluyordu. Ruslar Kuzey Kafkasya'daki otoritelerini sağlamlaştırmak için bölge halkı üzerindeki baskılarını arttırınca çok geçmeden tepkiyle karşılaştılar. 1778'in yılının sonlarına doğru Kabartay'da Ruslara karşı bir isyan patlak verdi. Kabardinler, Rus Çarı Korkunç İvan tarafından Rus halkının müttefiki olarak tanınmışlardı ve bu tarihten itibaren devam eden haklarının ihlal edildiği iddiasındaydılar.²⁰ Kabardinler eskiden beri Gürcülerle muazzam ilişkilere sahiptiler ve Gürcü Kralı Kabardin ve Çerkez paralı askerlerinin sınır muhafızı olarak kendi ordusunda hizmet etmeleri konusunda davetkâr bir tutum sergilemekteydi. Hatta Gürcistan'da bulunan ordunun büyük kısmı bu paralı askerlerden oluşmaktaydı.²¹ İsyanın başlamasından sonra da İrakli, Kabardin sığınmacıların topraklarına yerleşmesine izin vermeye devam etmiş, isyan bölgesinde yaşananları araştırmaları için ajanlarını bu bölgeye göndermiş ve onlara kendi sınır bölgelerindeki güçlere katılmalarını teklif etmişti.²² Aralık 1778'deki Kabardin isyanından sonra Gürcistan ordusu adına asker toplamak için Kabartay'a gelen birkaç Gürcü yetkili Mozdok'ta bulunan Rus idaresi tarafından tutuklanarak alıkonuldu. 1780 yazı sonlarına doğru ise Gürcülerce gönderilmiş ve Kabardin liderine özgürlüklerini kazanmaları için destek verecekleri taahhüdünde bulunan bir Ermeni ulak yakalandı.²³

Tüm bu gelişmeler iki taraf arasında bir güven bunalımına neden olmuştu. Hatta Gürcü-Rus gerilimi öyle seviyeye geldi ki Ruslar güvenlik için Gürcistan sınırını kapatmak üzere harekete geçtiler. 10 Şubat 1780 tarihinde Rus Ortodoks Kilisesi Kutsal Sinod'u ve *Kollegiya İnostrannih Del*²⁴ müşterek bir *ukaz*²⁵ yayınlayarak Gürcistan'dan herhangi bir dini görevlinin izinsiz olarak Rus topraklarına girmesini yasakladı. Astarhan'da bulunan ve Kafkasya'daki Rus askeri gücünün komutasını yürüten Tümgeneral Teodor Fabritsiani'ye de bu kararın bir

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet-i Hariciye*, Dosya No. 81, No. 4011; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. II., İstanbul 1309, s. 62; Gvosdev, *age*, s. 47.

¹⁸ Sultan Abdülhamid hatt-ı hümayûnunda "Maazallahü-te'ala Moskovlu ol taraflara galip olup ol-mel'un dahi tâbi' olmak iktizâ eder ise gayet fena bir şey olacağı zahirdir" diye buyurmaktadır. Bkz. BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, Nr. 1335.

¹⁹ Gvosdev, *age*, s. 46-47.

²⁰ General Yakobi'nin Knyaz Potemkin'e 9 Aralık 1779 tarihli raporu bkz. *Aktı, sobrannie kavkazskoy arheograficeskoy kommissiey*, C. 1, Tiflis 1866, s. 91.

²¹ Gvosdev, *age*, s. 47.

²² Albay Karl Mufel'in 3 Ekim 1782 tarihli raporu bkz. *Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov (RGADA)*, Fond: 23, Op. 12, Ç. 7, s. 211.

²³ Albay Karl Mufel'in General Pavel S. Potyemkin'e 7 Ekim 1782 tarihli raporu bkz. *RGADA*, Fond: 23, Op: 13, Ç: 1, s. 7/7.

²⁴ Büyük Petro tarafından tesis edilen ve 1801 yılında Rus Dışişleri Bakanlığı kurulana kadar dış ilişkileri yürüten kurum. Dışişleri Dairesi.

²⁵ Karamame.

JHS
152

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

nüşhası yollandı. Ayrıca 12 Haziran'da İmeritya Kralı Solomon'a bilgi verilerek Kartli-Kaheti Krallığı'na bağlı Ortodoks rahiplerin serbest bir şekilde topraklarından geçerek Rusya'ya girişlerine engel olması ve onları caydırması istenmiştir.²⁶

Esasında Gürcülerle oluşturulacak bir ittifak Rusya için birçok pratik faydayı beraberinde getirecekti. Öncelikle Gürcistan'ın himaye altına alınması ile Kuzey Kafkasya'nın dağlı halkları ile onlara maddi-manevi destek sağlayan Osmanlı Devleti birbirinden tecrit edilmiş olacak, böylelikle Rus emperyal siyaseti, hem kuzeydeki imparatorluk topraklarından hem de güneydeki Gürcü topraklarından eşzamanlı olarak yürütülebilecekti. Ruslar ayrıca bu ittifak sayesinde kendi ticaret hatlarını Osmanlı ve İran devletlerinin müdahale alanından muaf tutmuş olacaktı. Buna mukabil Gürcüler için böyle bir ihtiyaç ise ancak 1770'lerin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. 1775-1779 yıllarındaki Osmanlı-İran Savaşı sona erdiğinde her iki devlet de kendi geleneksel hegemonyalarını Gürcüler üzerinde tatbik etmekte özgür kalmışlardı. Bu konuda ilk teşebbüs 1781 yılında Osmanlı Devleti'nden geldi. Osmanlı ordusu 1774 yılında boşalttığı kaleleri ve garnizonları ele geçirerek çok sayıda Gürcüyü esir aldı ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 23. maddesini alenen ihlal etti. Buna ek olarak Osmanlılar 1782 yılında Batı Gürcistan'ın Karadeniz'e çıkış noktası olan Poti'ye yeni bir kale inşa etmeye başladılar. İmeritya Kralı Solomon, Osmanlı kumandanlarına bu ihlallerin neden yapıldığını soran ve tekrar eski barış günlerine dönmeyi arzu ettiğini belirten bir mektup iletti. Ancak bu mektup İmeritya Kralı'nın ne kadar aciz bir durumda olduğunu göstermekten ve Osmanlı ordusunu cesaretlendirmekten başka bir işe yaramadı. Doğu Gürcistan'daki durum da batıdakinden farksızdı. Kral II. İrakli'nin rakibi, eski Kral Bakar'ın oğlu Aleksander, Dağıstan'da aktif hale gelmiş, kuzeni ve kendisi adına tahtı ele geçirecek bir fırsat kollamaya başlamıştı. 1777 yılında İran hükümdarı Kerim Han Zend, bölgedeki Müslüman idarecilere mektup yazarak Aleksander'a destek vermeleri konusunda telkinlerde bulundu. 1781 yılında bu kez Osmanlıların desteğini alan Aleksander, Kartli-Kaheti Krallığını işgal etmek için bir girişimde bulundu.²⁷ 1779 yılında ise 1746'dan beri Gürcü Krallığı'nın vassalı durumunda olan Revan Hanı, kendisine bağlı beylerle birlikte başkaldırarak ödemesi gereken yıllık vergiyi göndermedi. Aynı sene Kerim Han'ın ölmesi ardından İran'da Zend ve Kacar hanedanları arasında taht için iki yıl kadar süren kıyasıya bir mücadele yaşandı. Kerim Han'ın yeğeni Ali Murad kendisini yeni Şah olarak ilan ederek Doğu Gürcistan'da eski nüfuzunu yeniden elde etmek için bir sefer girişiminde bulundu. İrakli'nin torunu David, İran'dan gelen bu yeni tehdit karşısında Ruslarla müzakerelerin yeniden başlaması için Gürcü Kralını ikna etmeyi başardı. Gürcüleri Ruslara yaklaştıran bir başka problemde Müslüman Lezgilerin²⁸ ve diğer Dağlı halkların Gürcistan'a mütemadiyen yaptıkları saldırılardı.²⁹

1780 yılı itibarıyla Rusya'nın Gürcistan siyasetinde hissedilir bir değişim yaşanmıştır. Kont Potyemkin Rusların güney sınırı boyunca ilerlemesi için daha belirgin politikalar uygulama kararı almıştır. Kritik mevkilere yaptığı atamalarla gücünü daha da arttıran Potyemkin, öncelikle 1780 yılında *Kollegiya İnostrannih Del'*in başına Aleksander A. Bezborodko'yu getirmiş, 1782 yılında da kuzeni Pavel S. Potyemkin'i Kafkasya'da bulunan Rus Orduları Genel Kumandanı olarak tayin etmiştir.³⁰ Gürcü-Rus ittifakı için artık şartlar

²⁶ Gvosdev, *age*, s. 48.

²⁷ Asi Gürcü Prensi Aleksander ve kuzeni İvan bu olaylar sırasında Erzurum Valisi Esad Paşa aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne başvurarak bağlılıklarını bildirmişler ve Erzurum'da iskân edilmeleri hususunda talepte bulunmuşlardır. Bkz. BOA, *Hatt-ı Hümayun*, Dosya No. 363, No. 20138.

²⁸ Lezgilerle Gürcüler arasındaki anlaşmazlıkların halli konusunda yine II. İrakli döneminde birkaç Lezgi topluluğu ile yapılan bir anlaşma söz konusudur. Bkz. *Aktı*, C. 1, Tiflis 1866, s. 77.

²⁹ Gvosdev, *age*, s. 51-52.

³⁰ *Age*, s. 49.

JHS

153

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

olgunlaşmaya başlayacaktır. Çevresindekilerin telkiniyle Rusya'nın koruyuculuğuna girme konusunda ikna olan Kral II. İrakli, 3 Ekim 1782 tarihli bir mektupla Rus İmparatoriçesi II. Katherina'ya ittifak talebini ilettili. İrakli mektubunda İran tehdidine karşı himaye talep etmekten başka siyasi rakibi Aleksander'a karşı da Rusya'nın desteğini istemekteydi. Kont Grigory Potyemkin Gürcülerin bu teklifini kabul ederek kuzeni Pavel'i 29 Ekim'de bilgilendirdi. General Pavel Potyemkin de Alman Fizikçi Jakob Reineggs'i elçi olarak Tiflis'e göndererek yapılacak müzakereler için görüşmelere başlama emri verdi.³¹

3. Georgiyevsk Antlaşması ve Gürcistan'da Rus Himayesi

Zor bir dönemde, oldukça kritik bir göreve atanan Pavel Potyemkin, Rusya'nın Kafkas ötesine yapacağı genişlemenin önündeki engelleri kaldırmak için kolları sıvamıştır. Öncelikle Büyük Rus İmparatorluğu ile Gürcistan'ın Kartli-Kaheti Krallığı arasında kurulması planlanan ittifakın önündeki doğal engellerin ortadan kaldırılması, yani iki devlet arasında askeri ve lojistik sevkiyatın yapılabilmesi için bir karayolunun inşa edilmesi gerekmektedir. O sıralarda Kafkas ötesine açılan birkaç dağ patikasından başka bir yol yoktu ve bu bölgeye giden yolların yetersizliği Todtleben'in 1769-1771 yıllarındaki askeri harekati sırasında açık bir şekilde hissedilmişti.³² Daryal'dan geçerek Kazbek ve Kobi yönünde devam eden bu yol tehlikelerle doluydu. Yol boyunca kaya ve buz yuvarlanması, yukarı kesimlerde ise çığ düşmesi çok sık görülen olaylardı.³³ Rusların Kuzey Kafkasya Dağlı halkları ile müzakere ederek Kabartay ve Osetin güzergâhı boyunca uzanacak bir karayolu inşa etme talepleri de Kuzey Kafkasya halkı tarafından kesin bir biçimde reddedilmişti.³⁴ Bu sebeple Ruslar Gürcistan ile Rusya'nın kontrolünde bulunan Terek Hattı'nı birbirine bağlayan ve ileride "Gürcü Askeri Yolu" olarak anılacak olan yolun inşasına başladılar.³⁵ Yolun tamamlanması ardından Rus askeri için Gürcistan'a giden yoldaki doğal engeller de ortadan kalkmış oluyordu.³⁶

Netice itibarıyla 24 Temmuz 1783 tarihinde Rus İmparatoriçesi II. Katherina ve Gürcistan'ın Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli arasında, Georgiyevsk Kalesi'nde 13 maddelik bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmada Rus tarafını Knyaz Grigory Aleksandroviç Potyemkin, Gürcü tarafını ise Knyaz İvan Konstantinoviç Bagration temsil ediyordu.³⁷ Antlaşma maddeleri gereğince; Kral İrakli kendisi ve varisleri adına İran ya da başka bir devletin himayesine girmeyi reddediyor, Rusya'nın hükmüne ve himayesine girmeyi kabul ettiğini beyan ediyordu (1. madde). Rusya da bunun karşılığında Kartli-Kaheti Krallığı'nın toprak bütünlüğünü tanıyarak bu krallığın müdafaasını üstleniyordu. (2. madde); Gürcüler ayrıca bundan sonra tahta oturacak kralı Rusya'nın onayına sunacaklar ve yeni kral Ruslar tarafından gönderilecek berat, sancak, kılıç, pelerin vs. alametlerle techiz bir vaziyette Rus elçisi önünde sadakat yemini ederek görevine başlayacaktı (3. madde). Ruslar Gürcülerin kendilerinden habersiz başka devletlerle ilişki kurmasını da yasaklamışlardı (4. madde). İki taraf karşılıklı

³¹ *Age*, s. 52-53.

³² Rusların Gürcistan'dan geri çekildiği dönemde bu olaya şahit olan Fransız bir gözlemci, Rus askerinin bu topraklara geri dönmesinin pek mümkün görünmediğini söylemektedir. Bkz. D. M. Lang, "Count Todtleben's Expedition to Georgia 1769-1771 (according to a French eyewitness)" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol:13, No. 4 (1951), pp. 878.

³³ Baddeley, *age*, s. 49; Temizkan, *agm*, s. 449.

³⁴ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 376.

³⁵ Yolun yapımında 10.000 civarında işçi çalışmış, 30-40 bin kadar Rus askeri de Kuzey Kafkasyalı kabilelerin saldırılarına karşı bu işçileri korumuştur. Gürcü Kralı II. İrakli de işçilerin işesi için her hafta 100 araba erzak göndererek Ruslara olan bağlılığını göstermiştir. Bkz. Köse, *age*, s. 217-218.

³⁶ Bu arada Osmanlı Devleti de bölgeye gönderdikleri ajanlar sayesinde Rusların Tiflis'e yol açma faaliyetlerini yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, *Hatt-ı Hümayun*, Dosya No. 10, No. 339.

³⁷ *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii*, Sobranie: (1649-1825) C. 21 (1781-1783), Kanun No:15.835, s. 1014; Köse, *age*, s. 219.

JHS

154

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

olarak payitahtlarında elçi bulundurabilecek (5. madde); Gürcülerin düşmanı olanlar Rusya'nın da düşmanı sayılacak, Gürcü Kralı payitahtını Rusların izni olmaksızın terk etmeyecek, aksi takdirde Rus idarecileri Gürcistan'ın idaresine el koyabileceklerdi (6. madde). Gürcüler tüm askeri güçleri ile Rusya'nın hizmetinde olacaklar, Gürcistan'da görev yapan Rus idarecileri rütbe olarak Gürcü mevkidaşlarından kıdemli sayılacaktı (7. madde). Gürcüler bu antlaşma ile dini anlamda da bir bağlılığa zorlanıyordu.³⁸ Zira bundan sonra Gürcü Katolikosları ve Başpiskoposları 8. derecede olan Rus rahipleri ile eşit statüde sayılmak kaydı şartı ile Rus Kutsal Sinodu'na üye olabileceklerdi (8. madde). Bundan böyle Gürcü asilzadeleri de Rus bağdaşlıklarıyla aynı ayrıcalıklara sahiptiler (9. madde). Antlaşmanın diğer hükümleri ile taraflar arasında serbest dolaşım, esir mübadelesi ve ticaret yapma hakkı konuları karara bağlanmıştır. (10. ve 11. maddeler).³⁹ 3 Ekim 1783 günü İmparatoriçe II. Katherina tarafından onaylanan Georgiyevsk Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile Gürcistan, Osmanlı ve İran'a ebediyen sırtını dönüyor ve geleceğini kuzeydeki dindaşlarının insafına terk etmiş oluyordu. Güneyde yani İran' da ise bu antlaşmadan hayli rahatsız olan yeni bir hanedan Gürcistan üzerindeki eski haklarını yeni baştan inşa etmek için harekete geçmeye hazırlanıyordu.

4. Ağa Muhammed Han ve İran'da Kacar İktidarı

İran'da Zend Hanedanı'nın zayıflamaya yüz tuttuğu bir dönemde bir başka Türkmen aşireti olan Kacarlar, Esterabad merkez olmak üzere iktidarını sağlamlaştırmış ve Ağa Muhammed Han'ın (1742-1797),⁴⁰ 1796 yılında adına hutbe okutup, para bastırması ile birlikte İran tarihinde *Kacar Dönemi* olarak bilinen yeni bir döneme girilmiştir.⁴¹ İlk olarak İsfahan'ı ele geçiren Ağa Muhammed Han daha sonra Şiraz'ı ve son olarak da Kirman'ı hâkimiyeti altına aldı.⁴² Ağa Muhammed Han, Kirman'ı dört ay kuşattıktan sonra ele geçirmiş ve büyük bir katliamdan sonra da burada bulunan son Zend hükümdarı Lutf Ali Han'ı ortadan kaldırmıştır.⁴³

Ağa Muhammed Han, yaptığı savaşlar ve savaşlarda elde ettiği zaferlerden sonra kendisini tahta çıkmaya hazır görmekteydi.⁴⁴ 1795 senesinde Tahran'da yerel yöneticilerin ve

JHS
155

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

³⁸ Ruslar, Gürcüler ile aynı inanca sahip olmalarını adeta bir araç olarak kullanmışlar ve Gürcü Kralı'nı manevi anlamda köşeye sıkıştırmak üzere bir antlaşma metni oluşturmuşlardır. Görünen o ki Ruslar kendilerine hizmeti aslında Hristiyanlığa hizmet etmekle eş değer görmektedirler. Zira Kral II. İraklı'nın kutsal kitap üzerine ettiği yemin bize bunu açıkça göstermektedir: "İncil üzerine yemin ederek, Rusya İmparatoriçesi II. Katherina'ya sadakatle bağlı kalacağıma söz veriyorum. Bircümle memalikim adına Rusya'nın himayesini kabul ederek, Hristiyanlık gereği Rusya Devleti'nin düşmanlarını kendime düşman bileceğim. Rusya Devleti'nin uğrunda canla başla ve kanımın son damlasına kadar mücadele edeceğim. Rusya'nın menfaatlerine aykırı bir hareketi duyduğum ve öğrendiğim an hemen Rusya'ya haber vereceğim. Rusya ile aynı mezhepten olduğumdan, üzerime düşen bütün vazifeleri tam layıkıyla yapacağım." Bkz. Köse, *age*, s. 221.

³⁹ Georgiyevsk Antlaşması ve hükümleri için bkz. *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii*, Sobranie: (1649-1825) C. 21 (1781-1783), Kanun No: 15.835, s. 1013-1017; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, Yay: Mücteba İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 76-77; Köse, *age*, s. 219-220; Gvosdev, *age*, s. 55.

⁴⁰ Ağa Muhammed Han'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında Bkz: Emine Pakravan, *Ağa Muhammed Han*, Çev. Cahangir Efkari, Tahran 1363.

⁴¹ Kaçarlar hakkında bkz. Faruk Sümer, "Kaçarlar", *DİA*, C. 24, s. 51-53.

⁴² Rıza Kulî Han Hidayet, *Tarih-i Revzettü-s Safa*, Teshih: Cemşid Kianfer, C. 13, Tahran 1385, s. 7354.

⁴³ *Age*, s. 7371.

⁴⁴ Ağa Muhammed Han'ın hayatı ve faaliyetleri genel itibariyle dört devreye ayrılabilir. İlk devre henüz genç yaştaiken alıkonularak 37 yaşına kadar Şiraz'da esir tutulduğu 1779 yılına kadar olan dönem; ikincisi 1779-1785 yılları arasında yaklaşık altı yıl süren ve Elbruz bölgesinde kontrolü ele alarak kuzey ve kuzeybatı İran'a hakim olarak Ali Murad Han Zend'le rekabete girdiği dönem; üçüncüsü 1785-1794 yılları arasında Irak-ı Acem'i (İran'ın orta kesimleri) Zendlere karşı Fars ve Kirman'ı fethettiği ve hemen bunun akabinde de Lütf Ali Han Zend'in ölümüyle sonuçlanan dönem; son olarak ise 1794-1797 yılları arasında İran platosunun büyük kısmını ve eski Zend Hanedanı topraklarını ele geçirecek vaktiyle bir Safevi vilayeti olan Gürcistan'ı yakıp yıktığı, kendisini şah ilan

komutanların da katılacağı bir kurultay düzenleyen Ağa Muhammed, burada sunacağı belli şartların kabul edilmesi halinde kendisini şah ilan edecekti.⁴⁵ Buna göre eğer kendisi şah olursa bütün yöneticiler ve komutanlar o ölüncüye kadar onun arkasında olacak ve hiçbir suretle ona sırt çevirmeyeceklerdi. Ağa Muhammed şartlarını kabul ettirdikten sonra önceden hazırlattığı Safevi hükümdarı Şah İsmail'e ait kılıcı kuşanarak kendisini Safevilerin ebedi mirasçısı olarak ilan etti.⁴⁶

5. Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Politikası

Kafkasya bölgesinin bir bölümünü teşkil eden Gürcistan, Safeviler döneminde İran'ın kontrolünde girmişti. Osmanlı Devleti'nin kısa periyotlarla hâkim olduğu bu bölge, hemen akabinde tekrar İran hâkimiyetine geçmiştir. Gürcülerin Hıristiyan olması hasebiyle Safeviler tarafından bazı devlet işlerinde serbestlik tanınması onların Osmanlı'dan çok İran nüfuzu altına girmelerine neden olmuştur.⁴⁷ Ancak bu salahiyyete karşılık Gürcü şehzadeleri İran sarayında rehlin olarak tutulmuşlardır. Bu alıkonma hadisesi sayesinde Gürcü prensler ile İsfahan'ın zengin tüccarları ve devlet adamları arasında akrabalık ilişkileri tesis edilmiş, iki toplum arasında aile bazında bir kaynaşma meydana gelmiştir.

Diğer yandan Georgiyevsk Antlaşması'nın ardından Rus Çariçesi Anna İvanovna (1730-1740) döneminden bu yana iyi bir şekilde seyreden Rus-İran ilişkileri de çıkmaza girmiştir.⁴⁸ Aslında Ağa Muhammed Han'ın Ruslarla olan ilk karşılaşması da dostane bir biçimde olmamıştır.⁴⁹ Rusların Ağa Muhammed Han nezdinde talep ettikleri bir takım ticari imtiyazlar

ettiği ve Horasanı fethettiği dönemdir. Bkz. Gavin R. G. Hambly, "Agha Muhammad Khan and the Establishment of the Qajar Dynasty", *The Cambridge History of Iran*, Vol: 7, Edit by: P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 114.

⁴⁵ Ağa Muhammed Han kurultayda kendisini dinleyenlere etkileyici bir konuşma yapmıştır. Muhammed Han kendisini dinleyenlere şöyle seslenir: "Bir kişinin kendisine göre taraftarları varsa ve halk tarafından seçilmişse o bir padişahdır. Tacı başa geçirmek ise ancak bir tören ve bir gelenektir. Ondan başka bir şey değildir. Ben bu Nadir Şahın tacını ancak Hindistan, Türkistan, Afganistan ve Farsistan'ı ele geçirirsem takarım. Fakat bu kılıcı şuan takıyorum çünkü Allah'tan diliyorum ki benim de Şah İsmail gibi İslam'a hizmet etmeme yardım etsin ve Şah Abbas gibi büyük bir hükümetim olsun." Muhammed Han konuşması ardından tacın yanında bulunan sarıgi başına takmış ama tacı takmamıştır. Bkz. Abdurrahim Bek Hakverdiyev, *Ağa Muhammed Şah*, Bakü 1907, s. 57-58.

⁴⁶ Said Nefisi, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran der Devre-i Muassır (ez Agaz-ı Saltanat-ı Kacariye ta Serencam-ı Feth Ali Şah)*, C.1, Tahran 1383, s. 75.

⁴⁷ İran hükümdarları tarafından Gürcülere gönderilen fermanlarda açıkça görüldüğü üzere 1783 yılındaki Georgiyevsk Antlaşması'na kadar bu bölgenin İran'a tabi olduğu anlaşılmaktadır. Şah Safi (1629-1642) tarafından Gürcü Ortodoks Kilisesi Başrahibi Zakeriya'ya (Zachary, 1623-1632) şahin, şarap ve hediyelerle birlikte gönderilen bir fermanla kendisine Hıristiyanların haklarının İran Devleti tarafından güvence altına alındığını belirtilmiştir. *Akti, sobrannie kavkazskoy arheograficeskoy kommissiye*, C.1, Tiflis 1866, s. 69. Yine Şah I. Süleyman (1666-1694) döneminde Gürcülere gönderilen bir fermanla mevcut Katolikos saygısızlık yaptığı gerekçesiyle görevinden alınarak yerine bir başkası getirilmiştir. Bu belgede İran Valisi Hazar Ali Han'a Kartli halkının ve ileri gelenlerinin itaat ettiği anlaşılmaktadır. *Akti*, s. 69-70. Ayrıca Şah İbrahim (Temmuz-Eylül 1748) tarafından Gürcü Katolikosu I. Anton'a (1744-1755) 1748 yılında gönderilen bir fermanla Safeviler döneminden beri Tiflis ve Gori şehirlerinde bulunan köylü ve çiftçilerden alınan verginin bir kısmı ile kiliselerin aydınlatılması için ödenek ayrılması istenmektedir. Bkz. *Akti*, s. 76.

⁴⁸ Rus Çariçesi Anna İvanovna, Nadir Şah'a (1736-1747) gönderdiği 22 Haziran 1736 tarihli bir mektupta Şah'ın tahta çıkışını tebrik ettikten sonra iki ülke ilişkilerinin geleceği ile ilgili iyi temennilerde bulunarak Osmanlı Devleti'ne karşı destek istemiştir. Bkz. *Esnadi ez Revabet-ı İran ve Rusye ez Safaviye ta Kacariye*, Ter. Rahim Musulmanyani Kubadiyani, Behruz Musulmanyani Kubadiyani, Tahran 1387, s. 222-224.

⁴⁹ Ruslar tarafından kaleme alınan eserlerde Ağa Muhammed Han'ın hayatı ve kişiliği hakkında oldukça yanlış ifadeler göze çarpmaktadır. Buna bir örnek olarak Potto'nun kendisiyle ilgili verdiği bilgilere bakmak sanırım yeterli olacaktır. "Ağa Muhammed Han şüphesiz ki doğuda yükselişe geçen idarecilerin en dikkat çekicilerinden biriydi. Yine şüphesiz ki o korkunç bir insandı ve kaderi insan sevgisinden uzak bir biçimde şekillenmişti. Dedesi olan Gilan Hanı'nın Nadir Şah tarafından öldürülmesinden sonra hadım edildi ve İran Şahlarının yanında sefil bir hayat sürdü. Bu olay onun kin ve nefetle büyümesine sebep oldu. Daha çocukken bu nefretini açık bir şekilde gösteremese de taşıdığı sarayın nadide halılarını keserek Şah'a zarar vermek için çaba sarfediyordu. Bu değerli eşyalar ilerde

JHS
156

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

İran Şah'ı tarafından geri çevrilmiş, bu da ileride Rus-İran ilişkileri açısından bir açmazla dönüşecek olan olayların ilk merhalesi olmuştur.⁵⁰

Ağa Muhammed Han'ın Rusya ile gergin başlayan ilişkileri batılı devletlerin de dikkatini çekmiş, bu durumu fırsata çevirmek isteyen bazı devletler İran nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan biri özellikle Gürcistan'ı da yakından ilgilendirmesi bakımından dikkat çekicidir. 1792 yılında İran'a gelen Fransız elçilik heyeti Kafkaslardaki Rus yayılcılığına karşı Ağa Muhammed Han'dan Gürcistan ve Ermenistan üzerine politikalar geliştirmesini istemekteydi. Böylece Fransızlar, İran'ın Gürcistan ve Ermenistan'ı ilhak etmesiyle Mingrelia bölgesi kanalıyla Avrupa'ya yol açmış olacaktı.⁵¹

Gürcü Kralı'nın Rus himayesine girmesini gelmiş geçmiş bütün İran hükümdarlarına karşı yapılmış bir ihanet olarak kabul eden Ağa Muhammed Han, II. İrakli'ye İran'ın büyük kısmında düzeni sağladığını ve Gürcistan'da eski kanunların hala yürürlükte olduğunu hatırlatan ultimatoma niteliğinde bir mektup göndermiştir.⁵² İran Şah'ı mektubunda şunları dile getirmektedir:

Şah İsmail Safevi zamanından ve hatta daha eski zamanlardan beri Gürcistan memleketi daima İran devletleri etkisi altında bulunmuştur. Hatta İran devletleri sulh ve barış zamanlarında Osmanlı Devleti ile anlaşırken Tiflis ve Gürcistan'ın bazı vilayetleri İran sınırı içersinde kalıyordu. Yakın zamanlarda devletin güveni için savaştığımız esnelerde yolumuz Tiflis ve Gürcistan taraflarına düşmedi. Ama şimdilik başka düşmanlarımızdan rahatız ve isyanları yatıştırdık. Allah'ın yardımı ile düşmanları dize getirdik bu nedenle eski kurallara göre bu toprakların (Gürcistan ve havalisi) İran Devleti'nin etki alanına girmesi şarttır. Umudumuz şudur ki siz de Şahların Şahı olan Ağa Muhammed Han'ın yanına gelip

JHS
157

**History
Studies**

Volume 7
Issue 3
September
2015

kendi eline geçtiğinde ise onlara bakıp “Keşke bu aptalca işleri yapmamış olsaydım, ama geleceği tahmin edemezdim” diyordu. Onun görünüşü ise Gürcü efsanelerindeki gibi şeytanın ve karanlık karakterlerin bir yansıması gibiydi. Kısa boylu, zayıf, buruşuk ve sakalsız yüzüyle hadım Ağa Muhammed Han bir yaratığı andırıyordu.” Bkz. Vasily A. Potto, *Kavkazskaya Voyna (Drevnennih vremen do Yermolova)*, C. 1, Moskva 2006, s. 143.

⁵⁰ Bu dönemde Hindistan ile doğrudan ticaret yapabilecekleri bir rota arayan Ruslar Hazar'ın güneydoğu kıyısında bir fabrika kurması için Amiral Marko Voinoviç'i bölgeye göndermişlerdir. Amiral Voinoviç filosu ile Gürgeç kıyılarına yanaşarak Ağa Muhammed Han'dan Aşraf'ta bir ticaret merkezi kurmak için izin istemiştir. Ancak bu talep Ağa Muhammed Han tarafından reddedilmiştir. Daha sonra Voinoviç, yola devam ederek Karadvin ve Aşurada Adası açıklarında geçici yerleşimler kurmak için harekete geçti. Ağa Muhammed Han buna engel olmadı ancak bu yerleşimlerin daha sonra kalıcı hale geldiği görülünce işin şekli değişti. Ağa Muhammed Han, Voinoviç ve subaylarını Esterabad'da kendisini ziyaret ettiği bir esnada rehin alarak bu yerleşimleri boşaltmaları için Rusları zorladı. Ağa Muhammed Han'ın Ruslarla yaşadığı bu ilk tecrübe onun 1782 yılında Gilan'ı işgal etmesine neden olmuş olabilir. Zira bu tarihe kadar Gilan hâkimi olan Hidayetullah Han, Enzeli ve Reşt gibi şehirlerde Rus tüccarlarını ağırlamaktan memnuniyet duymaktaydı. Ağa Muhammed Han Gilan'daki Rus varlığını şüpheyle karşılamakla birlikte bu eyalete girmesini farklı nedenlere bağlamak istemiştir. Gilan mamur bir bölgeydi ve bölgenin hâkimi ipek endüstrisi ve Ruslarla yaptığı deniz ticaretinden hatırı sayılır bir gelir elde etmekteydi. Şüphesiz ki Hidayetullah Han'ın biriktirdiği servet Ağa Muhammed Han'ın da dikkatini bu bölgeye çekmişti. Bkz. Hambly, *agm*, s. 115-116.

⁵¹Fransa Devleti tarafından 1792 yılında gönderilen heyet Jean-Guillaume Bruguière ve Guillaume-Antoine Olivier'den oluşmaktaydı. Ağa Muhammed Han ile görüşmek isteyen ancak onun Meşhed'de olmasından dolayı vekili Hacı İbrahim Kelanterî ile görüşen Fransız heyetinin amacı Mingrelia bölgesinin Kacar hâkimiyetinde kalmasını temin ederek bu bölgenin Rusların eline geçmesini önlemektir. Bkz. Hambly, *agm*, s. 129; F. Kazemzadeh, “Iranian Relations With Russia and the Soviet Union, to 1921” *The Cambridge History of Iran*, Vol: 7, Edited by: P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 331.

⁵² Gvosdev, *age*, s. 68-69.

*padişahımıza itaat ettiğinizi beyan edersiniz. Aksi halde başka düşman devletlerin başına ne geldi ise sizin başınıza da o gelecektir.*⁵³

Çariçe II. Katherina'dan kendi düşmanlarının Rusya'nın da düşmanı sayılacağı teminatını alan Gürcü Kralı II. İrakli, Ağa Muhammed Han'ın bu tehdidi karşısında İran'a boyun eğmeyeceğini bildirdi. Artık Ağa Muhammed Han Gürcistan'daki çıkarları için hem Gürcülerle hem de Ruslarla savaşmak zorunda kalmıştı.⁵⁴

6. Rus Planları Değişiyor: Gürcistan Savunmasız

Rusların Gürcistan'daki planlarının değişmesi hadisesi genel olarak İmparator I. Pavel'in Kafkas ötesindeki Rus emperyal politikalarını askıya alması ile açıklanmak istenmiştir.⁵⁵ Ancak Rus planları çok önceden, daha II. Katherina döneminde farklı bir mecraya kaymıştır. Gürcü Kralı II. İrakli 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermeden hemen evvel Ruslarla yaptığı antlaşmanın yeterli bir teminat olmadığını düşünmüş olsa gerek ki, İran'a karşı bir başka müttefik arayışına daha girmiştir. İrakli, 1786 yılının sonlarına doğru Ahıska hakimi Süleyman Paşa'ya bir iyi niyet mektubu göndererek batı sınırını güvence altına almaya çalışmıştır.⁵⁶ Esasında İrakli'nin bu hareketi Georgiyevsk Antlaşması'nın 4. maddesinin ihlali anlamına geliyordu. Zira Gürcü Kralı, Rusların izni ve haberi olmaksızın bir başka devlet ile yazışma yapmayacağını beyan etmişti.⁵⁷

Kral II. İrakli Rus askerleriyle desteklenen ordusuyla birlikte vassalı olan Müslüman Karabağ Hanı' İbrahim Han'ın (1761-1786) isyanını bastırmak üzere bir sefer düzenlemiştir.⁵⁸

⁵³ Hidayet, *age*, s. 7382; Hambly, *agm*, s. 127-128.

⁵⁴ Manoutchehr M. Eskandari-Qajar, "Between Scylla and Charybdis, Policy-making under conditions of constraint in early Qajar Persia", *War and Peace in Qajar Persia*, Edited by: Roxane Farmanfarmanian, History and Society in the Islamic World, New York 2008, s. 28.

⁵⁵ Rus İmparatoru I.Pavel (1796-1801) genel itibarıyla annesi II. Katherina'nın emperyal siyasetini desteklemediği ve özellikle Kafkasya, İran ve Hindistan'daki Rus çıkarlarını sekteye uğrattığı gerekçesiyle olumsuz bir imaja sahiptir. II. Katherina ve Aleksander taraftarlarının akıl sağlığından yoksun bir idareci olarak gösterilmek istenen Pavel'in sanılanın aksine sıra dışı bir zekâyâ sahip yetenekli bir politikacı olduğunu ortaya koyan bir takım görüşler bulunmaktadır. Başta Hugh Ragsdale olmak üzere Norman Saul ve A. M. Stanislavskaya gibi tarihçiler Pavel'in XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Akdeniz'deki çıkarlarının gelişen İngiliz ve Fransız yayılmacılığı karşısında tehlikeye gireceği endişesini taşıyarak pragmatik bir biçimde güney sınırlarını güvence altına alacak politikalar ürettiğini söylemektedirler. Pavel, annesi Çariçe II. Katherina öldüğünde ilk icraat olarak Kafkasya'da fetih harekâtı yürüten Rus birliklerine geri çekilme emri vermiştir. Böyle bir maceranın Ruslar için felaketle sonuçlanacağına inanan Pavel, devam eden süreçte imparatorluğun Kafkasya ve İran'daki çıkarları için çatışmak yerine bu bölgelerde güvenebileceği müttefikler arama yoluna gitmiştir. Bkz. Muriel Atkin, "The Pragmatic Diplomacy of Paul I: Russia's Relations with Asia, 1796-1801", *Slavic Review*, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1979), s. 60-61.

⁵⁶ II. İrakli bu antlaşma için iki Gürcü prensini de Süleyman Paşa'ya rehin olarak göndermiştir. Bkz. Gürcü Kralı II. İrakli'nin Ahıska hâkimi Süleyman Paşa'ya 29 Ekim 1786 tarihli mektubu, *Sbornik imperatorskogo russkogo istoričeskogo obşestva (SİRİO)*, C. 47, Sankt-Peterburg 1885, s. 193-194. İrakli'nin bu teşebbüsü Osmanlı makamları tarafından bir hile olarak algılanmış ve Sultan'a bu şekilde arz edilmiştir. Bkz. BOA, *Hatt-ı Hümayun*, Dosya No. 24, No. 1220.

⁵⁷ Madde 4: "Yüce Çar hazretleri, Rus sınır makamlarının ve Majesteleri Çariçe'nin bakanları tarafından atanan (Gürcistan maslahatının) önceden rızası olmaksızın komşu devlet idarecileri ile ilişki kurmayacağına dair söz verir. Komşu devlet makamları tarafından bir görevli ya da mektup geldiği vakit onları alarak Rus sınır makamlarına ve Majesteleri Çariçe'nin İmparatorluk bakanlarına başvuracak, gelen görevlilere ve komşu devletlerin idarecilerine verdiği cevap hakkında bilgi verecektir." Bkz. *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii*, Sobranie: (1649-1825) C. 21 (1781-1783), Kanun No: 15.835, s. 1015.

⁵⁸ II. İrakli, Çar için oldukça hassas bir konu haline gelen Gürcü Kossaklarını geri döndürmek için Karabağ'a gidilmesi işini üstlendi. İrakli Eylül 1787'de 5000 kişilik askeri birliği ve Rusların *Egerskiy Batalion (Avcı Taburu)* adını verdikleri kuvvetlerle Gence'ye doğru hareket etti. Karabağ Han'ı İbrahim Han, İrakli ile süre gelen dostluğun sona ermesi ardından onun Rus desteğini alarak Gence'ye hücum edeceğini biliyordu. İbrahim Han'ın Gence'de bulunan melikleri Mecnun ve Abov'nun yenilginin kaçınılmaz olduğunu göreyerek Rus tarafına geçmeleri, işleri daha

JHS

158

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

Gürcü Kralı bu şekilde Rus gücünden istifade etme hem de Rusya'nın düşmanı olan Osmanlı Devleti ile iyi geçinme arzusunda iken Rusların Gürcistan'da konuşlu birlikleri ile ilgili farklı planları vardı. General Pavel Potyemkin, daha Osmanlı-Rus Savaşı resmi olarak ilan edilmeden önce Stefan Burnaşev'e⁵⁹ gizli bir talimat göndererek bütün Rus birliklerinin Gürcistan'dan geri çekilmesi emrini verdi. Böylelikle Ruslar Georgiyevsk Antlaşması'nın 2. maddesi⁶⁰ uyarınca Gürcistan'ın muhafazası konusunda verdikleri teminatı çiğnemiş oluyorlardı. Rusların bu beklenmedik geri adımı karşısında hayal kırıklığına uğrayan İrakli, Burnaşev'e ateş püsküren bir mektup yolladı ve "Şimdi Gürcistan'ı terk ediyorsunuz, halkımız bu yüzden çaresizlik içinde, aynı zamanda Ömer Han⁶¹ da bizi topraklarımıza saldırmakla tehdit ediyor" sitemini ilettili. İrakli ayrıca Potyemkin'e de kendisiyle doğrudan temas kurmadığı için tepkiliydi ve Rusların geri çekilişi için hiçbir suretle Gürcü yardımı alamayacaklarını bildiriyordu.⁶²

Peki, Rusya Gürcistan'ı neden kaderine terk etti? Bu konuda birçok fikir ortaya atılabilir. Ancak bunlardan en kayda değer olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür;

- 1) Gürcistan'da konuşlandırılacak Rus birliklerinin ikmalinin çok zor olması;
- 2) Rusya'nın Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülecek harekâtlarda bir üs olarak kullanmaktan vazgeçmesi;
- 3) Kral II. İrakli'nin Osmanlı ve Rusya arasında patlak veren savaşa dâhil olmak istememesi.⁶³

Görünen o ki Rusya ile Gürcüler arasında 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili bir takım antlaşmazlıklar yaşanmıştır. Rusların Osmanlı ile yapılacak olan savaşta Georgiyevsk Antlaşması'nın 7. maddesi gereğince Gürcü askeri gücünden faydalanmak istemesi kaçınılmazdı. Ancak yanı başındaki Osmanlı Devleti ile sıkıntı yaşamak istemeyen Kral II. İrakli'nin buna yanaşmadığı ve Rusları geri çevirdiği anlaşılıyor. İşin ilginç tarafı Kral İrakli Ruslara cephede destek vermediği gibi savaşın bitmesinden iki yıl kadar sonra Osmanlı Devleti'ne bir mektup ileterek sadakatini bildirmiş, Rusya ve İran devletlerine karşı herhangi bir temayülü olmadığını dile getirmiştir.⁶⁴ İrakli'nin bu tutumu da Ruslarla yaptığı antlaşmanın 1. maddesinin ihlali anlamına geliyordu.⁶⁵

da kolaylaştırdı. Artık İrakli için Karabağ yolu açılmış bulunmaktaydı. İrakli, melikleri Knyaz Orbelian ve oğlu Knyaz Yulon komutasındaki 4000 kişilik bir kuvvetle Karabağ üzerine yolladı. Bkz. P. G. Butkov, *Materialy dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast: 2, Sankt-Peterburg 1869, s. 194-195.

⁵⁹ Stefan Daniloviç Burnaşev Gürcistan'a tam yetki ile atanan ilk Rus askeri idarecidir. Bkz. Gvosdev, *age*, s. 60.

⁶⁰ Madde 2: "Majesteleri Çariçe, Yüce Çar'ın içten ve ciddi bir şekilde verdiği sözü kabul eder ve aynı şekilde kendi adına ve varisleri adına imparatorluğu kanalıyla Kartli ve Kaheti Çarlığı'nın bütün yüce çarlarına destek ve himaye sağlayacağına dair söz ve güvence verir. Bunun bir kanıtı olarak, Majesteleri Çariçe, Yüce Çar İrakli Taymurazoviç hazretlerinin şu anki bölgesel (toprak) bütünlüğünü imparatorluk garantisi altına alır. Teklif edilen garanti zaman içinde değişen durumlara ve kazanılan başka bölgeler için de genişletilecek ve onu koruyacaktır." Bkz. *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii (PSZRI)*, Sobranie: (1649-1825) C. 21 (1781-1783), Kanun No: 15.835, s. 1015.

⁶¹ 1785 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin de teşvikiyle Ruslara ve Gürcülere karşı bir İslamî ayaklanma baş göstermişti. Avar Hanı Ömer Han da bu isyanın dikkat çeken figürlerinden birisidir. Bkz. Gvosdev, *age*, s. 61.

⁶² Gvosdev, *age*, s. 63.

⁶³ Butkov, *age*, s. 196.

⁶⁴ BOA. *Hattı Hümayun*, Dosya No. 1403, No. 56684.

⁶⁵ Madde 1: "Kartli ve Kaheti Çarlığı'nın yüce Çarı İrakli kendi, varisleri ve halefleri adına herhangi bir devlete vassal olmayı, İran'a ve başka herhangi bir devlete kısmen ya da bütünüyle bağımlı olmayı resmi bir şekilde reddeder; ve onun varisleri tahtın parlak geleceği için sadık bir şekilde, devlet adına verilecek desteğin ivedilikle sağlanması için Majesteleri Çariçe ve onun saygın varislerinin yüce gücü ve koruyuculuğu dışında başka hiçbir

JHS
159

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

7. Tiflis Seferi ve Krtsanisi Savaşı (8-11 Eylül 1795)

Ruslarla Gürcüler arasındaki güven bunalımı bir türlü çözülemezken, Ağa Muhammed Han, Zend Hanedanı'nın son kalıntılarını ortadan kaldırarak ülkesindeki iç istikrarı sağlamış ve artık Safevi Devleti'nden koparılan eyaletleri yeni baştan restore etme işine soyunmuştu. 1795 yılı yazında Tahran'a dönerek 60.000 kişiden oluşan süvari ve yayalardan kurulu ordusunu sefer için hazırladı. Şüphesiz ki Kafkasya'ya yapılacak olan böylesine kapsamlı bir askeri harekâtın tek hedefi Gürcüler değildi. İlk iş olarak eskiden beri İran toprağı sayılan Azerbaycan üzerine gidilecekti.⁶⁶ Kura ve Aras nehirleri arasında kalan bu bölge, ağırlıklı olarak Şuşa merkezli Karabağ, Gence merkezli Gence ve Şamahı merkezli Şirvan hanlıkları ile Tiflis merkezli Gürcistan vilayetinden oluşmaktaydı.⁶⁷ Ağa Muhammed Han ordusunu Aras Nehri yakınlarında konuşlandırmıştı. Bu arada Karabağ hâkimi İbrahim Han Cevanşir, Aras Nehri üzerindeki Hudaferin Köprüsü'nü yıkarak Şah'ın geçişine engel olmak istedi. Ağa Muhammed Han, ordusu ile burada 2 ay uğraş vererek yeni bir köprü inşa ettirdi.⁶⁸ Şah, yapılan yeni köprüden Aras Nehri'nin diğer kıyısına geçerek ordusunu üç kola ayırdı. Sol kol Revan yönüne, sağ kol Hazar sahillerini paralel olarak takip ederek Mugan düzlüğü ve Aras'ın aşağı mecralarını aşarak Şirvan'a ve Dağıstan'a, Ağa Muhammed Han'ın idaresindeki merkezdeki kuvvetler ise Karabağ hâkimi İbrahim Han'ın başkenti Şuşa'ya hareket etti. İbrahim Han ise bu sırada kendi üzerine gelen Kaçarları durdurmak için kuvvet toplamakla meşguldü.⁶⁹

Bu arada Ağa Muhammed Han'ın ordusunun Aras'ı geçtiği haberini alan İrakli, yeniden kuzeydeki komşusuna temayül göstererek Georgiyevsk Antlaşması'nın garanti ettiği korumayı onlardan talep etmeye karar verdi. Prens Çavçavadze'yi diplomatik bir notla birlikte Ruslara anlaşma yükümlülüklerini hatırlatmak ve vadedilen askeri birliklerin Kartli-Kaheti topraklarına gönderilmesini talep etmek üzere Sn. Petersburg'daki *Kollegiya İnostrannih Del'e* gönderdi. Rus askerleri 1787 yılında tek taraflı olarak bölgeden çekilmişlerdi.⁷⁰ Gürcü elçisi Ruslardan, yaklaşan tehlike karşısında altı piyade taburunun gönderilmesini talep etmekteydi. İrakli, Ruslarla yaptığı antlaşmaya güvenmekle kariyerindeki en büyük hatayı yaptı. İkinci büyük hatası da Azerbaycan hanlıklarının İran saldırısına direneceğini ve onları geciktireceğine inanmasıydı. İranlıların Gürcü sınırına ulaşmaları halinde ise askerlerinin antlaşmada söz verilen Rus yardımı yetişinceye kadar düşmanı dışarıda tutabileceğine inanıyordu. İrakli böylece teslim olmak yerine Şah'a meydan okumayı seçti.⁷¹

Ağa Muhammed Han'ın merkez ordusu tarafından 8 Temmuz'dan 9 Ağustos'a kadar muhasara edilen Şuşa daha fazla direnemedi ve İbrahim Han teslim oldu. Muhammed Han, Şuşa'dan ayrılarak Cevad Han'ın teslim olduğu Gence'ye doğru hareket etti. İki ay gibi kısa

otoriteyi tanımayacağını bu anlaşma ile tüm dünyanın karşısında deklare eder." Bkz. *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii*, Sobranie: (1649-1825) C. 21 (1781-1783), Kanun No: 15.835, s. 1014-1015.

⁶⁶ Zend Hanedanı çöktükten sonra Azerbaycan havalisindeki valilerin çoğu Ağa Muhammed Han'a boyun eğdiler. Ancak Karabağ Hanı İbrahim Han başta olmak üzere birkaç vali Ağa Muhammed Han'a katılmakta tereddüt ediyorlardı. Bkz. Ali Asgar Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, İntişârât-ı Mudabber, Tahran 1375, s. 40; Potto, *age*, s. 143.

⁶⁷ Hambly, *agm*, s. 126.

⁶⁸ Şemim, *age*, s. 40.

⁶⁹ Hambly, *agm*, s. 126. Bazı kaynaklarda Ağa Muhammed Han'ın Serab ve Halhal şehirlerinden geçerek Erdebil'e, oradan da Kafkasya tarafına gittiği söylenmektedir. Bkz. Şemim, *age*, s. 40.

⁷⁰ 1783 yılından itibaren Rus himayesine giren Gürcistan için 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonun başlangıcı anlamına geliyordu. Rus İmparatoriçesi II. Kathetina, Georgiyevsk Antlaşması'nda Gürcülere verdiği Osmanlı ve İran'a karşı koruma taahhüdünü daha on yıl bile geçmeden unutmuş olsa gerek ki Gürcistan'da konuşlu Rus birliklerine aniden geri çekilme emri verdi. Bkz. Hambly, *agm*, s. 127.

⁷¹ Gvosdev, *age*, s. 69-70.

JHS
160

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

bir zaman zarfında tüm Azerbaycan, İran ordusu tarafından pasifize edilmişti. Artık Gürcistan tamamen saldırıya açık haldeydi. Şah, İrakli'nin eski vassalı Revan Hanı'nın da aralarında bulunduğu Azerbaycan hanlıklarıyla takviye edilmiş ana kuvvetleriyle Gürcistan sınırından giriş yaptı.⁷²

Azerbaycan hanlıklarının ani teslimiyetiyle yüz yüze kalan ve Ruslardan yardım alamayan Gürcü kralı II. İrakli, şimdi tek başına düşmana çaresizce karşı koymaya çalışacak olan kendi Gürcü halkına güvenmek zorundaydı. Bu ise imkânsız başarılar gibi bir şeydi. İrakli'nin oğulları yani Gürcü prensleri ise kendi aralarındaki çekişmelerden bir türlü sıyrılamayarak İran ordusuna karşı bir direniş gösteremeyeceklerini kanıtladılar. Kral İrakli üç evlilik yapmıştı ve bunların ikisinden çocukları bulunuyordu. Gürcü Kralı eşlerinden Darya'nın entrikalarına boyun eğerek ülkesine zarar verdi ve oğullarıyla miras kavgasına tutuştu. Bu da Şah'a karşı zaten az olan şansının daha da azalması anlamına geliyordu.⁷³ Aralarında kraliçenin de bulunduğu bir dizi hanedan üyesi kendilerini güvenceye almak için dağlık bölgelere kaçmayı tercih ettiler. Bu da diğerlerini teşvik etti. İrakli'nin torunu olan İmeritya Kralı II. Solomon 1790 yılındaki antlaşma gereği 2.000 kişilik bir kuvveti Tiflis'e yolladı. Ancak bu askerler de çok geçmeden firar ettiler. Kral şehri savunmak için sadece 2.700 asker bulabilmişti.⁷⁴

İrakli, Rusya'ya bağlılığını bir kez daha yenileyerek tüm askeri birlikleri Tiflis'e toplanmaya davet etti. Ağa Muhammed Han ise ordusunun sağ ve sol kanatlarıyla birleşerek 40.000 atlıdan oluşan ordusuyla Gence'den ayrıldı. Kacar öncü kuvvetleri 10 Eylül 1795 günü Kral İrakli'nin torunu tarafından kumanda edilen Gürcü kuvvetleriyle sıcak temas sağladılar ancak geri püskürtüldüler. Ağa Muhammed Han ve ordusunun ana kısmı ise ertesi gün yetişti ve asıl belirleyici savaş Tiflis önlerinde gerçekleşti.⁷⁵

Kral II. İrakli savunmayı Tiflis dışında yapmaya karar vermişti. Kendi süvari ve yaya askerlerini hazırlayıp savaş için gerekli tedbirleri aldı. Daha sonra maiyeti ve askerleri ile birlikte Tiflis'i terk ederek şehrin 4 fersah uzağında ordugâhını kurdu.⁷⁶ Ancak üstesinden gelmek zorunda olduğu ordu kendisinininkinden sayıca çok üstündü. Gürcistan tarihine *Krtsanisi Savaşı* olarak geçecek olan muharebeler gün boyu devam etti. Bu süre içinde İran ordusu üç defa püskürtüldü. Ağa Muhammed Han geri çekilen ordusunu Firdevsî'nin Şehname'sinden bölümler okumak suretiyle cesaretlendiriyordu. Akşama doğru Gürcüler ağır kayıplar vererek Tiflis içlerine doğru çekilmek zorunda kaldılar.⁷⁷

İran kaynaklarından *Tarih-i Revzetü-s Safa*'da Gürcistan tarihinin en trajik olaylarından biri olan Krtsanisi Savaşı şöyle nakledilmektedir:

Şah'ın ordusu tekerlekler üstünde büyük toplar, Develer üstünde Zenburekler⁷⁸ çeşitli sancaklar ve borazanlar eşliğinde savaş meydanına doğru hareket etti. Bu sesler savaş alanındaki gürültüyü daha da belirgin bir hale getirmişti. İki ordu karşı karşıya geldi ve savaş nizamı aldılar. Savaş meydanı,

⁷² Hambly, *agm*, s. 126-127; Gvosdev, *age*, s. 70.

⁷³ Potto, *age*, s. 143.

⁷⁴ Şüphesiz ki İrakli'nin subaylarının ve saray erkânının korkaklığı ve yetersizliği yaşanan hezimetle büyük rol oynamıştır. İran ordusu sınırı geçtiğinde savaşmak yerine birçoğu geri çekilmeyi seçmiştir. Bkz. Gvosdev, *age*, s. 70.

⁷⁵ Hambly, *agm*, s. 128.

⁷⁶ Hidayet, *age*, s. 7382.

⁷⁷ Hambly, *agm*, s. 128.

⁷⁸ Zenburek deve üzerinde taşınabilen küçük çaplı toplar olup Safevi ve Kaçarlar döneminde kullanımı oldukça yaygındı. Bkz. Muhammed Muin, *Ferheng-i Farsî*, C. II., İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1375, s. 1751.

tüfeklerin ve kılıçların sesleri ile süslendi, oklar ve mızraklar atıldı. Savaş çok uzun zaman sürdü ve o kadar kan döküldü ki Aras Nehri kana boyandı. Ölülerin sayısı dağlar gibiydi. Artık yavaş yavaş Ağa Muhammed Han'ın ordusu üstün geliyordu ve Gürcülerin ölü sayısı gittikçe artıyordu. Gürcüler savaşı kaybetmişlerdi ve çoğu savaş meydanında kalmıştı. Bir kısmı da kaçmayı başardı. II. İrakli durumu fark edince savaş meydanından Tiflis tarafına 4 fersahlık yolu çok hızlı bir şekilde kat ederek uzaklaştı.⁷⁹

İrakli, 11 Eylül 1795'de Tiflis'i terk etti. Gürcü Kralı, her ne kadar Ağa Muhammed Han'ın gelişinden önce şehrin surlarını ikmal ettirmişse de kendisini ve ailesini riske atmayarak Gürcistan'ın batısına kaçmayı tercih etti.⁸⁰ Savaş meydanında ise İrakli'ye ait çok sayıda top ve asker esir düştü. Ağa Muhammed Han'ın karşısında Gürcülerin ileri gelen 70 adamın kafasını kesildi ve süratle Tiflis'e hareket edildi.⁸¹ Muzaffer İran ordusu şehre girerek binlerce kişiyi katletti ve 15.000'den fazla kişiyi esir aldı.⁸² Şehir tamamen yakıldı. İran askerleri çekildikten kısa bir süre sonra şehre giren Artem adındaki bir Ermeni seyyah, anılarında karşılaştığı manzarayı şöyle anlatmaktadır:

İnsan leşleriyle dolu taşlı yolu takip ederek Tapitag kapısından şehre girdim: ama asıl dehşet beni burada bekliyordu, düşmanın kılıçla kestiği kadın ve çocukların bedenleri... Erkekler içinse söyleyecek hiçbir şey yoktu, binden fazlasının cesedini gördüm. Sanki yatan ölüler küçük bir kule gibiydi. Şah Tiflis'in dönüş yolu üzerinde bulunan üç verst⁸³ uzaklıktaki Handshu'ya varmıştı. Şehre girmek için Handshu kapısından geçmek gerekiyordu. Burada iki hastalıklı ihtiyardan başka yaşayan hiçbir canlı bulamadım. Onlar da düşman tarafından para ve hazinelerin saklı olduğu yeri itiraf etmeleri için işkence ve zulmüne maruz bırakılmışlardı. Şehir neredeyse tamamen tükenmişti ve hala çeşitli yerlerden dumanlar yükselmeye devam ediyordu. Ölü bedenlerden etrafa leş kokuları yayılıyor, sıcaklığın da etkisiyle dayanılmaz hale geliyor ve hastalık yayılıyor.⁸⁴

Bu görgü tanığının ifadeleri İran kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır. Kaynaklarda Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'te bir faciaya yol açtığı ve kendisine itaat etmeyen valilere ibret olması için sistematik bir katliam yaptığı dile getirilmektedir. Tarih-i Revzetü-s Safa'ya göre çok sayıda papaz elleri bağlanarak Aras Nehri'ne atılmış ve çok sayıda kilise ateşe verilip yerle bir edilmişti.⁸⁵

Her şeyini kaybeden Kral II. İrakli ise oğlu Prens Mirian ve Çavçavadze aracılığıyla Sn. Petersburg'a gönderdiği mektupta Ruslara şöyle hayıflanıyordu:

Atalarımın ve ailemden bana kalan her şeyi kaybettim. Kraliyet asamı, tacımı, sancağımı, toplarımı, kilise mallarını ve Tiflis'in bütün zenginliklerini... Ve şimdi halkım Ağa Muhammed Han'ın elinde... Sizin ülkeniz, kilise ve Hristiyanlar için sarf ettiğim emeklerim. Hepsi yok oldu.⁸⁶

Ağa Muhammed Han Tiflis civarında dokuz gün kadar kaldı. Havalanın soğuması nedeniyle daha fazla kalma imkânı bulunmadığından Tiflis'i terk ederek Gence tarafına doğru

⁷⁹ Hidayet, *age*, s. 7383.

⁸⁰ Şemim, *age*, s. 41

⁸¹ Hidayet, *age*, s. 7383.

⁸² Hambly, *agm*, s. 128; Hidayet, *age*, s. 7384; Gvosdev, *age*, s. 70; Şemim, *age*, s. 41.

⁸³ Rus uzunluk ölçüsü: 1 verst 1,0668 km'dir.

⁸⁴ Artemi, *Memoirs of Life of Artemi*, London 1822, s. 228-229.

⁸⁵ Hidayet, *age*, s. 7384.

⁸⁶ Gvosdev, *age*, s. 70-71.

JHS
162

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

yola koyuldu. Şah, zaferini ilan etmiş, İran askeri gücünü eski Safevi egemenlik sahasında yeniden kabul ettirmişti. Diğer taraftan da Rusya'nın matbuu olan Gürcistan acımasız bir şekilde cezalandırılmıştı ve Rus prestiji zarar görmüştü.⁸⁷

Sonuç

Tarihi boyunca bir çok travma yaşayan ve parçalanmak zorunda kalan Gürcistan için XVIII. asrın son çeyreği umut veren bir hadise ile başlamıştı. Kartli ve Kaheti krallıklarını birleştiren II. İrakli birleşik Gürcistan için önemli bir adım atarak Gürcülerin makûs tarihini tersine çevirebilecek bir gelişmeye imza attı. Bu dönemde güneye inme gayretleri içindeki Rusya ise Küçük Kaynarca Antlaşması ile Gürcülerin sempatisini kazanarak, onları Osmanlı ve İran topraklarına geçmek için bir atlama tahtası olarak kullanmak arzusundaydı. 1783 yılında imzalanan Georgiyevsk Antlaşması ile iki tarafın da yararına gibi gözüken Rus-Gürcü ittifakı sağlandı ve Gürcüler Rusya'nın koruyuculuna sığındılar. Ancak antlaşma her iki tarafa da bazı yükümlülükler getirmekteydi. Gürcüler sadakatle Rusya'ya hizmet edecekler bunun karşılığında da ihtiyaç duydukları korunmayı Ruslardan talep edebileceklerdi. Ancak olaylar kağıt üzerindeki gibi gelişmedi. Ruslar daha antlaşma imzalanmadan evvel gözlem altına aldıkları Kral İrakli'nin sadakatine hiçbir zaman inanmadılar. Öte yandan İrakli de sadece Ruslara bel bağlamanın sakıncalı olacağını düşünmekteydi ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin zarar görmesini istemiyordu. Zira Ruslar ne zaman geri çekilseler arkalarında savunmasız bir Gürcistan bırakıyorlardı. Bu durum çok geçmeden Rusların dikkatini çekti. Antlaşma metninin onaylanmasından üç yıl kadar sonra patlak veren 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı Gürcistan için sonun başlangıcı anlamına geliyordu. Rusların bu savaşta Gürcülerden destek beklemesi ve bu desteğin gelmemesi Gürcü-Rus ilişkilerinin seyrini değiştirmiştir. Ruslar Osmanlı ile gizliden gizliye iletişim halindeki Kral II. İrakli'ye daha fazla tahammül edemeyerek 1787 yılında askeri gücünü Gürcistan'dan geri çekmiştir.

Rus askerinin çekilmesinin ardından Gürcistan üzerindeki haklarını yeniden inşa etmek arzusunda olan İran hükümdarı Ağa Muhammed Han, Kafkasya'nın güneyini hedef alan büyük bir harekate girişmiştir. Köşeye sıkışan Kral II. İrakli, Rusların söz verdiği gibi yardıma gelmelerini talep etmişse de bu istek karşılıksız kalmış ve sonuçta 1795'te Gürcüler Ağa Muhammed Han tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmışlardır. Bu olay Gürcistan tarihinin en dramatik olaylarından biri olarak kabul edilmektedir. Yaşanan olayın vahameti hem Rus kaynaklarında hem de İran kaynaklarında açık bir şekilde görülmektedir. Gürcü Kralı, yaptığı kritik hatalarla halkının mahvına neden olmuştur. Onun en büyük hatası Rusya ile ittifak yaptığı halde Osmanlı ile iyi geçinmek istemesi ve hal böyleyken de Rusların kendi ülkesini himaye edeceğine inanmasıdır. Öte yandan Rusların niyeti de burada sorgulanmalıdır. Ruslar kendi dindaşları olması nedeniyle himaye altına aldıklarını iddia ettikleri Gürcüleri en zor zamanlarında yalnız bırakmışlardır. Gürcü Kralı'nın sadakatsiz davranışları bir yana bırakacak olursa Rusların da asıl niyetinin himaye olmadığı, Gürcistan'ın tamamen işgal edilmesi olduğu görülecektir. Ruslar Gürcülere bu savaşta yardım etmeyerek onların perişan olmalarını sağlamışlar, sonra da Gürcistan'ı kolayca ilhak etmişlerdir.

JHS

163

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

⁸⁷ Hambly, *agm*, s. 129.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No. 1335.

BOA, *Hatt-ı Hümayun*, Dosya No. 24, No. 1220.

BOA, *Hatt-ı Hümayun*, Dosya No. 1403, No. 56684.

BOA, *Hatt-ı Hümayun*, Dosya No. 10, No. 339.

BOA, *Hatt-ı Hümayun*, Dosya No. 363, No. 20138.

BOA, *Cevdet-i Hariciye*, Dosya No. 81, No. 4011.

Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov

RGADA, Fond: 23, Op. 12, Ç. 7, s. 211.

RGADA, Fond: 23, Op: 13, Ç: 1, s. 7/7.

Yayınlanmış Resmi Belgeler:

Akti, sobrannie kavkazskoy arheograficeskoy kommissiye, C. 1, Tiflis 1866.

BUTKOV, P. G., *Materialy dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1772 po 1803 god*, Çast: 2, Sankt-Peterburg 1869.

Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii (PSZRİ), Sobranie: (1649-1825) C. 21 (1781-1783), Sankt-Peterburg 1830.

Sbornik imperatorskogo russkogo istoričeskogo obşestva (SİRİO), C. 47, Sankt-Peterburg 1885.

Kitap- Makale:

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. II., İstanbul 1309.

Artemi, *Memoirs of Life of Artemi*, London 1822.

ATKIN, Muriel, "The Pragmatic Diplomacy of Paul I: Russia's Relations with Asia, 1796-1801", *Slavic Review*, Vol. 38, No. 1 (Mar., 1979), s. 60-74.

BALA, Mirza, "Gürcistan", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1988, s. 837-845.

BADDELEY, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Ter: Sedat Özden, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1996

BERKOK, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.

BROSSET, Marie Félicité, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden Türkçeye Çev: Hrand D. Andreasyan, Haz: Erdoğan Merçil, TTK Basımevi, Ankara 2003.

DURSUN, Davut, "Gürcistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 310-311.

ESKANDARİ-QAJAR, Manoutchehr M. Eskandari, "Between Scylla and Charybdis, Policy-making under conditions of constraint in early Qajar Persia", *War and Peace in Qajar Persia*, Edited by: Roxane Farmanfarmanian, History and Society in the Islamic World, New York 2008.

Esnadi ez Revabet-ı İran ve Rusye ez Safaviye ta Kacariye, Ter. Rahim Musulmanyany Kubadiyani, Behruz Musulmaniyan Kubadiyani, Tahran 1387.

JHS
164

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

- GVOSDEV, Nikolas K., *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia, 1760-1819*, St. Antony's College, Oxford 2000.
- HAKBERDİYEV, Abdurrahim Bek, *Ağa Muhammed Şah*, Bakü 1907.
- HAMBLY, Gavin R. G., "Agha Muhammad Khan and the Establishment of the Qajar Dynasty", *The Cambridge History of Iran*, Vol: 7, Edit by: [P. Avery](#), G. R. [G. Hambly](#), [C. Melville](#), Cambridge University Press, New York 2008, s. 104-144.
- KARAMANLI, Hüsamettin M., "Gürcistan (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 311-313.
- KAZEMZADEH, F., "Iranian Relations With Russia and the Soviet Union, to 1921" *The Cambridge History of Iran*, Vol: 7, Edit by: [P. Avery](#), G. R. [G. Hambly](#), [C. Melville](#), Cambridge University Press, New York 2008, s. 314-350.
- KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006.
- LANG, D. M., "Count Todtleben's Expedition to Georgia 1769-1771 (according to a French eyewitness)" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol:13, No. 4 (1951), pp. 878-907.
- MUÎN, Muhammed, *Ferheng-i Farsî*, C. II., İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1375.
- NEFİSÎ, Said, *Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran der Devre-i Muassır (ez Agaz-ı Saltanat-ı Kacarîye ta Serencam-ı Feth Ali Şah)*, C.1, Tahran 1383.
- TEMİZKAN, Abdullah, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, İzmir 2006, s. 447-462.
- PAKRAVAN, Emine, *Ağa Muhammed Han*, Çev. Cihangir Efkârî, Tahran 1363.
- POTTO, Vasily A., *Kavkazskaya Voyna (Drevnennih vremen do Yermolova)*, C. 1, Moskva 2006.
- Rıza Kulî Han Hidayet, *Tarih-i Revzetü-s Safa*, Teshih: Cemşid Kianfer, C. 13, Tahran 1385.
- SÜMER, Faruk, "Kaçarlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 51-53.
- ŞEMİM, Ali Asgar, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, İntişârât-ı Mudabber, Tahran 1375.

JHS
165

**History
Studies**

Volume 7
Issue 3
September
2015